

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту

В.о. завідувача кафедри

_____ **Давиденко І.В.**

“ ____ ” _____ 2019 р.

Кваліфікаційна РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
за спеціальністю **242 Туризм**
за освітньою програмою Туризм

на тему:

**“Перспективи впровадження європейського досвіду у розвиток медичного
туризму в Україні”**

Виконавець,
студентка ЗФН, гр. 10
Романова А.В.

Науковий керівник,
к.е.н., доцент **Михайлюк О.Л.**

Одеса 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ.....	6
1.1. Сутність понять і види медичного туризму.....	6
1.2. Нормативно-правові засади розвитку медичного туризму.....	8
РОЗДІЛ 2. ДОСВІД РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ.....	12
2.1. Рівень розвитку туризму в країнах Європи.....	12
2.2. Аналіз розвитку медичного туризму в країнах Європи.....	17
2.3. Маркетингові інструменти розвитку медичного туризму.....	26
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ У РОЗВИТОК МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	33
3.1. Оцінка медичного, санаторно-курортного та туристичного потенціалу окремих регіонів України.....	33
3.2. Механізми ефективного розвитку медичного туризму в Україні.....	57
ВИСНОВКИ.....	63
Список використаних джерел.....	68
Додатки.....	74

ВСТУП

В останні роки у світі сформувався особливий вид туризму - медичний туризм. Медичним туризмом користуються люди, що їдуть на лікування за межі своєї країни і з кожним роком їх стає все більше. Це є логічним, бо вартість лікування у багатьох країнах збільшується завдяки стану національної економіки, демографічної та соціальної ситуації в країні. Зростання цін стимулює пацієнтів отримати якісну медичну послугу за низькою ціною та отримати яскраві враження від відвідування нової країни.

Україна ж, є постачальником медичних послуг з гарним співвідношенням ціна/якість та вже зарекомендувала себе у цій ролі на міжнародному ринку медичних послуг. Окрім цього, наша країна має великий туристичний потенціал та незліченні рекреаційні ресурси, що відповідає бажанню туриста отримати яскраві враження. При всіх сприятливих умовах, Україна ще тільки починає свій шлях у наданні медичних послуг туристам з усього світу.

На міжнародній арені медичних послуг вже зарекомендували себе лідерами: Німеччина, Швейцарія, Австрія, Франція та інші країни Європи. Ці країни на відміну від України вже мають певну нормативну базу для успішного існування та подальшого розвитку медичного туризму; сучасні маркетингові концепції та методи вдалого позиціонування медичних послуг.

Актуальність кваліфікаційної роботи. Тема дослідження є дуже актуальною сьогодні, тому що Україна потребує поліпшення рівня якості надання медичних послуг, рівня сервісу та доступності медичних послуг іноземним туристам. Це є вкрай важливим для того, щоб зайняти гарне місце серед міжнародних постачальників медичних послуг і є можливим за допомогою запозичення іноземного досвіду.

Питаннями розвитку туристичної сфери в цілому в Україні займаються Галасюк С.С. [8], Герасименко В.Г., Бедрадіна Г.К. [9], Нездоймінов С.Г. [39], Бесараб Д.А. [4], Большанік П.В. [7] та інші; особливості розвитку окремих видів туризму в Україні висвітлюють у своїх працях Бабкіна О.В. [3], Кляпа М.П. [21].

Питання розвитку медичного туризму порушуються у працях Михайлюк О.Л. [34], Гунченко О.О. [11], Діденко К.Д. [12], Лісничої О.М. [27] та інших.

Об'єкт дослідження - об'єкти медичного туризму в Україні та Європі: провідні державні та приватні клініки, оздоровчі заклади (санаторії).

Предмет дослідження - дослідження механізмів ефективного впровадження європейського досвіду в розвиток медичного туризму України.

Метою дослідження є: впровадження європейського досвіду розвитку медичного туризму в Україні.

Завданнями кваліфікаційної роботи є:

- аналіз нормативно-правової бази, що регулює медичний туризм в Європі;
- аналіз матеріальної бази об'єктів медичного туризму в Європі;
- виявлення основних маркетингових механізмів провідних медичних закладів Європи;
- порівняння цінової політики на медичні послуги в Україні та Європі;
- аналіз провідних туристичних регіонів України та їх можливостей у наданні лікувальних, оздоровчих та діагностичних послуг іноземним туристам;
- дослідження існуючих механізмів розвитку медичного туризму в Україні;
- розробка практичних пропозицій для розвитку медичного туризму в Україні.

Інформаційну базу дослідження склали: Закон України “Про туризм”, Директива 2011/24ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи від 09.03.2011 р. “Про використання прав пацієнтів на транскордонні послуги в галузі охорони здоров'я”, праці вітчизняних авторів, а також інформація з офіційних сайтів міжнародних клінік щодо ціноутворення, статистична інформація з офіційних сайтів головних управлінь областей України, міжнародний статистичний збірник ЮНВТО.

Практичне значення:

- проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює медичний туризм в Європі;
- проведено аналіз матеріальної бази об'єктів медичного туризму в Європі;

- виявлено основні маркетингові механізми провідних медичних закладів Європи;
- проведено порівняння цінової політики на медичні послуги в Україні та Європі;
- досліджено провідні туристичні регіони України та їх можливості у наданні лікувальних, оздоровчих та діагностичних послуг іноземним туристам;
- досліджено існуючі механізми розвитку медичного туризму в Україні;
- розроблено практичні пропозиції для розвитку медичного туризму в Україні.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів; містить 15 таблиць, 6 додатків, висновки і пропозиції. Список літератури складається з 71 найменувань.

Публікації за темою кваліфікаційної роботи:

1. Романова А. В. Європейський досвід медичного туризму: стаття / Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та вчених (м. Одеса, 10 квітня 2019 р.) / Одеський національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2019. – с. 333-336.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні теоретичні та практичні висновки:

1. В українському законодавстві медичний туризм не визначений серед видів туризму. Найбільш близьким за змістом є лікувально-оздоровчий вид туризму, хоча цілі цих видів туризму все ж таки відрізняються.

На основі аналізу теоретичних праць вітчизняних авторів можна визначити медичний туризм як:

- вид туризму, який передбачає виїзд індивіда за межі населеного пункту, де той постійно проживає, задля отримання медичних послуг лікувального, діагностичного, реабілітаційного та профілактичного характеру;

- тимчасова міграція людей з метою лікування як всередині країни, так і за її межі. У випадку подорожей за кордон, отримують можливість користуватися медичними послугами інших країн, які на вдома не доступні, заборонені, коштовні або законодавчо не врегульовані.

2. Деякі різновиди медичного туризму (за вибором медичної галузі) настільки поширені у світі, що зарубіжні автори виділяють їх, як окремі види туризму: абортний та стоматологічний туризм.

3. В країнах Євросоюзу, нормативно-правова база медичного туризму представлена Директивою 2011/24ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи від 09.03.2011 р. “Про використання прав пацієнтів на транскордонні послуги в галузі охорони здоров’я”. Аналіз основних положень Директиви показав, що країни Європи мають всі умови для успішного існування та розвитку медичного туризму. Особлива увага у Директиві приділяється правам пацієнтів на отримання лікувальних, діагностичних та реабілітаційних послуг поза межами своєї країни.

У порівнянні з Україною, хоча наше законодавство є недосконалим, але воно містить майже повний перелік прав пацієнта, який визначається законодавством країн Європейського Союзу.

4. Європейський регіон є безперечним лідером. Розвитку медичного туризму

сприяє цілий комплекс причин, серед яких можна виділити основні:

1. Бажання пацієнта отримати необхідне лікування високої якості.
2. Бажання пацієнта отримати необхідне йому лікування, діагностику, процедури чи реабілітацію, що є недоступними в своїй країні з певних причин.
3. Швидке досягнення результату.
4. Терміновість проведення складних процедур.
5. Зростання захворюваності на окремі тяжкі хвороби.
6. Спрощення візового режиму.
7. Створення та розвиток компаній, що займаються “медичним менеджментом” та оформленням необхідних супровідних паперів.
8. Прагнення пацієнтом конфіденційності.
9. Бажання заощадити кошти на лікуванні.

5. На основі цих факторів у Європі виникли певні кластери медичного туризму. Популярними серед медичних туристів є Баварський кластер в Німеччині, а також кластери, що сформувалися довколо таких німецьких міст як Гамбург, Берлін, Бонн. У Великобританії кластер медичного туризму сформувався навколо приватних клінік Лондона. А клініки Швейцарії об’єднані в дві потужні мережі Genolier та Hirslanden. Серед країн Східної Європи Угорщина зарекомендувала себе як “зубний кабінет” Європи. Ціни на стоматологічні послуги тут, хоч і нижчі, ніж в країнах Західної Європи, але, все ж, значно вищі за українські.

6. Серед сучасних маркетингових інструментів розвитку медичного туризму в Європі та світі є контекстна реклама, пошукове просування (SEO), соціальні мережі. Можна виділити такі основні методи та прийоми, якими іноземні клініки користуються для успішного просування медичних послуг:

1. Спеціалізація і позиціонування медичних послуг на ринку.
2. Цікавий контент для сучасного користувача є важливішим, ніж нудні та офіційні тексти.
3. Орієнтація на клієнтський сервіс.
4. Популярність лікаря у мережі стає більш вагомим приводом для

звернення до нього.

5. Відеоматеріали стають більш популярними серед користувачів та потенційних пацієнтів.

6. Розвиток телемедицини.

7. Соціальні мережі та програми стають місцем для спілкування пацієнта та лікаря/клініки.

8. Оптимізація контенту під мобільні пристрої.

9. Використання сучасних медичних гаджетів у лікуванні та діагностиці.

10. Персоналізація.

11. Наявність посередників з надання лікувальних послуг за кордоном.

8. Україна має величезний туристичний потенціал, на основі якого сформувалися регіони-лідери з лікувального, оздоровчого та саме медичного туризму. Це Львівський, Одеський та Закарпатський регіони.

Львівська область та Закарпаття багаті лікувальними закладами (санаторії) завдяки своїм природним ресурсам (велика кількість мінеральних та термальних родовищ). Серед санаторіїв можна виділити такі заклади, як: “Карпати”, “Перлина Прикарпаття”, “Моршинський”, “Шаян”, “Термал Стар” та “Solva Resort & SPA”.

Одеська область, в свою чергу, пропонує пацієнтам з усього світу сучасні технології за низькими цінами. Тут розміщені такі провідні медичні центри як: Одеський національний медичний університет, Інститут очних хвороб і тканинної терапії імені академіка В. П. Філатова Національної академії медичних наук України, Інститут стоматології Академії Наук України. Сучасні заклади, що поєднують у собі надання медичних послуг і СПА: “Ark Spa Palace” та готель “Grand Marine”.

9. Заради розвитку іміджу України на ринку медичного туризму створюються асоціації, організовуються профільні міжнародні виставки та конференції, так як це дозволяє всім провідним клінікам представити свої досягнення перед інтернаціональною аудиторією та спільно розвивати бренд країни, або бренд конкретної медичної галузі. Однією з таких організацій є некомерційна Українська Асоціація Медичного Туризму, метою якої є:

- сприяння розвитку медичного туризму, як одного з найбільш перспективних напрямків Охорони здоров'я;
- створення позитивного іміджу України в цілому;
- промоція провідних напрямків української медицини;
- задоволення та захист законних інтересів своїх членів, що об'єднуються на підставі спільності інтересів.

Проаналізувавши діяльність УАМТ та переваг для її членів, можна зробити висновки, що українські приватні та державні медзаклади потрібно залучати до членства. Тому що організація забезпечує всі належні умови для створення бренду, що збільшить частку візитів медичних туристів до України.

Також, для розвитку медичного туризму України в рамках діяльності УАМТ можна запропонувати збільшення обсягу реклами, більш активної співпраці зі ЗМІ та участь у благодійних заходах.

10. Рушієм для розвитку організації стане фінансування державою та спонсорство. Залучення фінансових державних та спонсорських коштів відповідно меті УАМТ можна використати таким чином:

1. Організувати для працівників середньої та вищої ланки українських медзакладів навчання іноземній мові. Таким чином, вітчизняна медицина стане більш відкритою для іноземних пацієнтів та об'єктивність надання інформації щодо лікування та процедур, або діагностики підвищиться.

2. Організувати для українських лікарів курси підвищення кваліфікації та забезпечити присутність провідних фахівців України на форумах з обміну медичними інноваціями тощо. Це забезпечить підтримку української медицини на новітньому рівні.

3. Надати пільгові умови для іноземних пацієнтів. Наприклад, коли клініка України співпрацює з клінікою-членом УАМТ, іноземному пацієнту можна запропонувати пройти лікування в Україні зі знижкою на транспортування до нашої держави.

4. Покращити матеріальний фонд державних медзакладів України. Це допоможе максимально прирівняти привабливість державних медзакладів до

приватних і забезпечить підтримання одного рівня якості надання послуг та відповідність бренду.

5. Приділити увагу фінансуванню медичних інститутів України. Збільшення бюджетних місць, організація обміну студентами з країнами-лідерами у наданні медичних послуг. Як наслідок - розширення кваліфікованих медичних кадрів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про туризм - Закон України від 18 листопада 2003 року № 1282-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2004. — № 13. — Ст. 180.
2. Абортний туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/Абортний_туризм - матеріал з Вікіпедії.
3. Бабкін О. В. Спеціальні види туризму / О. В. Бабкін. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2008. – 252 с.
4. Бальнеологічні курорти Львівської області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uahotels.info/info/Lechenie-v-Ukraine/Balnyeologicheskie-kurorty>
4. Бесараб Д. А. Географія міжнародного туризму: навч. посібник / Д. А. Бесараб - Мінськ: ТетраСистемс, 2011. - 144 с.
5. Бистров С. А. Організація туристської діяльності. Управління турфірмою: навч. посібник / С. А. Бистров— Форум, Інфра-М, 2013. - 400 с. - ISBN: 978-5-91134-609-6, 978-5-16-006079-8
6. Біржа медичного туризму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://marketmedtour.com/>
7. Большанік П. В. Географія туризму: підручник / П. В. Большанік - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2012. - 304 с
8. Галасюк С. С. Взаємозв'язок розвитку транспорту та туризму / С. С. Галасюк // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2008. – Вип. 15(49). – С. 161-170.
9. Герасименко В. Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / В. Г. Герасименко, Г. К. Бедрядіна, С. С. Галасюк та інші / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.
10. Глущенко Н. Що "вміє" телемедицина: Як це працює за кордоном: стаття / Н. Глущенко - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://112.ua/statji/chto-umeet-telemedicina-kak-eto-rabotaet-za-rubezhom-422904.html>
11. Гунченко О. О. Географія медичного туризму в країнах Європи: стаття / О. О. Гунченко - Кривий Ріг: Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ

«Криворізький національний університет», 12 с.

12. Діденко К. Д. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: стаття / К. Д. Діденко, В. Г. Жученко - Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. - Херсон, 2016. - Вип. 16, частина 4 — С. 102-105.

13. Доктор Благо. Лікування алкоголізму та наркоманії в Одесі: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doctor-bлаго-plus.blogspot.com/>

14. Закарпатська обласна клінічна лікарня ім. Андрія Новака [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakarpat.lic.org.ua/>

15. Закарпатський обласний клінічний кардіологічний диспансер [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zokkd.com.ua/index.php/uk/>

16. Закарпатський Центр Зору [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakarpattyua.net.ua/Brands/Autors/164> - інтернет-видання "Закарпаття онлайн"

17. Інститут очних хвороб і тканинної терапії імені В. П. Філатова НАМН України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Інститут_очних_хвороб_і_тканинної_терапії_імені_В._П._Філатова_НАМН_України - матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії

18. Клініка “МедІнтел” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uzhgorod.glo.ua/zdorovje/klinika-medintel.html> - міський портал Ужгорода glo.ua

19. Клініка пластичної хірургії доктора Патлажана [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.patlazhan.com/>

20. Клініка репродукції людини Альтернатива [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://alternatyva.clinic/pro-nas/>

21. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. — К.: Знання, 2011.— 334 с. — (Вища освіта ХХІ століття)

22. Кормухіна Д. Медичний туризм: що пропонує Львівщина: стаття / Д. Кормухіна - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lvivpost.net/lvivnews/n/43919>

24. Лідери внутрішнього туризму: ТОП-7 туристичних напрямків України

2019: стаття / за редакцією Zruchno.Travel - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zruchno.travel/Publications/>

25. Лікувально-оздоровчий туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_123552_likuvalno-ozdorovchiy-turizm.html

26. Лікування в Закарпатті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sanatorii-zakarpattia.com/blog/lechenie-v-zakarpate/>

27. Лісничка О. М. Правове регулювання медичного туризму в Україні / О. М. Лісничка // Науковий вісник Херсонського державного університету — с. 99-103 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo03/part_1/23.pdf

28. Львівщина популяризує свої курорти на Міжнародній виставці в Баку: стаття / прес-служба Львівської ОГА - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ru/rubric-tourism/2674713-lvovsina-popularizirovat-svoi-kurorty-na-mezdunarodnoj-vystavke-v-baku.html>

29. Люмі-дент. Мережа стоматологічних клінік: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lumident.kiev.ua/price>

30. Медичний туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Медичний_туризм - матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії

31. Медичний центр “Мати та дитина” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mdclinics.com.ua/ua/o-klinike/>

32. Медичний центр “Он Клінік Ужгород” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://onclinic.ua/uzhgorod>

33. Мережа стоматологічних клінік Пародент [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.parodent.com.ua/>

34. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку медичного туризму в Одеському регіоні / О. Л. Михайлюк // Економічні інновації. - Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2016. - Вип. 62. - С. 408-417.

35. Нафтуса Тур: Санаторій “Квітка Полонини” - [Електронний ресурс]. Режим доступу: - <https://naftusia.com/ru/ukraine/kurort-zakarpate/vse-sanatorii/kvitka->

poloniny/

36. Нафтуся Тур: Санаторій “Сонячна Долина” - [Електронний ресурс]. Режим доступу: - <https://naftusia.com/ru/ukraine/kurort-zakarpate/vse-sanatorii/solnechnaya-dolina/>

37. Нафтуся Тур: Санаторій “Термал Стар”- [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naftusia.com/ru/ukraine/kurort-zakarpate/vse-sanatorii/termal-star/>

38. Нафтуся Тур: “Solva Resort & SPA” - [Електронний ресурс]. Режим доступу: - <https://naftusia.com/ru/ukraine/kurort-zakarpate/vse-sanatorii/solva-resort-spa-solva/>

39. Нездоймінов С. Г. Туристичний сектор як складова стратегії соціально - економічного зростання регіону / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андрєєва // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2013. - №18 (197). - С. 79-88.

40. Німецький Медичний Союз [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dmu-medical.com/ru/price> — офіційний представник клінік Німеччини на території Росії та СНГ

41. Обласний клінічний центр нейрохірургії та неврології [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uzhgorod.glo.ua/zdorovje/oblasnij-klinichnij-centr-nejrohirurgii-ta-nevrologii.html> - міський портал Ужгорода glo.ua

42. Онко центр “Добрий прогноз”. Хіміотерапія в Києві: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://onco-center.clinic/khimioterapiya/>

43. Онко центр “Добрий прогноз”. Хірургічне лікування в Києві: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://onco-center.clinic/khirurgiya>

44. Послуги та ціни пластичної естетичної хірургії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://virtus.ua/price-surgery/>

45. Романів О. Географія медичного туризму Європи: стаття / О. Романів - Часопис соціально-економічної географії. - 2010. - №8(1). - С.79-84.

46. Санаторій “Шаян”, Закарпаття [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sanatorii-zakarpattia.com/shayan/>

47. Статистична інформація. Головне управління статистики в Закарпатській області // <http://uz.ukrstat.gov.ua/>
48. Статистична інформація. Головне управління статистики в Одеській області // <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
49. Статистична інформація. Головне управління статистики у Львівській області // <https://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
50. Січка І. І. Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття та проблеми інвестиційного забезпечення регіону: стаття / І. І. Січка // Науковий вісник Ужгородського університету.- Серія Економіка. - 2011. - Вип.2(34). - С.47-53
51. Терендій М. Медичний туризм на Львівщині: стаття / М. Терендій - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lenta.lviv.ua/other/2018/07/15/158509.html>
52. Удовиченко Н. М. Медичний туризм: Сутність і види: стаття / Н. М. Удовиченко, О. А. Мельниченко — Харків - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/16112>
53. Українська асоціація медичного туризму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uamt.com.ua/UA/deyatelnost-uk/novini/183-rozvitok-medichnogo-turizmu-i-likuvannya-za-kordonom.html>
54. Хірургічна клініка “Корона” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://likarni.com/clinic/medicinskij-centr-korona-med> — безкоштовний онлайн-сервіс запису до лікарів
55. Чекменьов К. Медичний туризм і інтернет-маркетинг / К. Чекменьов - Практика управління медичним закладом .- №8, 2014 р., с. 11-15.
56. AlexUA Перелік безвізових країн для українців на 2019 рік: стаття / AlexUA - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lifeistravel.com.ua/planirovanie-puteshestvij/poleznye-sovety/item/108-perechen-bezvizovykh-stran-dlya-ukraintsev-2014-god.html>
57. Bookimed. Лікування в кращих клініках - Пошук, Порівняння, Економія: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lp.bookimed.com/clinic/klinika-sharite>
58. Johny Besand Travel Company: [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://jbesand.com/ua/medical_tourism/reproduktivnaya-medicina/klinika-debling-avstriya-96

59. Greece Today: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.greecetoday.ru/home/reports/225/>

60. Kreativ Dental [Electronic resource]. Access: <https://kreativdentalclinic.eu/en/dental-prices>

61. Odessa Travel: Медичний туризм в Одесі та Одеській області - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://odessa.travel/do/for/health/info>

62. Persona Lux. Костемологічна клініка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://personalux.com/Pro-nas.html>

62. Protection Medical Centre. Медичний центр “Покров” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pmc.com.ua/uk/poslugi>

63. Rikota Клініка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rikota.com.ua/ru/clinic/>

64. SMM-агенція Cossa: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.cossa.ru/trends/147184/>

65. Startseite Bayerisches Staatsministerium für Familie, Arbeit und Soziales: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.stmas.bayern.de/>

66. Symbiotyka. Стоматологічна клініка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://symbiotyka.com/>

67. The Royal Marsden NHS Foundation Trust [Electronic resource]. Access: <https://www.royalmarsden.nhs.uk/>

68. UKB Universitätsklinikum Bonn [Electronic resource]. Access: <https://www.ukbonn.de/42256BC8002AF3E7/direct/home>

69. Ukrainian international tourism market: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukraine-itm.com.ua/uk-UA/>

70. Universitätsklinikum Hamburg-Eppendorf [Electronic resource]. Access: <https://www.uke.de/index.html>

71. UNWTO Annual Report 2017 [Electronic resource]. Access: <http://publications.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2017>